

snovanja

POGOVORI O KULTURI

zvonjavje

LETO 4 — STEVILKA 4
KRANJ — 2. SEPTEMBRA 1970

Andrej Pavlovec

Naivno in primitivno, ljudsko umetniško, amatersko in ljubiteljsko

Pričujoči zapis nikakor ne more reševati problemov, ki se vedno znova porajajo ob dejstvu, da so si ob upravičenem in neupravičenem reklamiranju pridobili v kratkem času slikarji in kiparji laiki — zdaj samorastniki — izredno popularnost. Vrsta razstav na Gorenjskem je lahko povod temu pisanju, še bolj pa posamezni

likovniki in izkušnje ob srečanjih z njimi. Končno pa poleg že omenjenih razstav, predvsem razstav posameznikov v galerijah v Kranju in dveh razstav v Škofji Loki, ki naj pokazeta razdaljo med amaterskim in naivnim (junjska razstava petih mladih slikarjev amaterjev in razstava osmih samorastnikov, ki bo septembra).

Konrad Peternelj: Za zimo

In še to: ta sestavek vsebuje doslej zbrane izkušnje na povsem neurejen način, razbito, ne enotno, z edinim namenom, da bi to neurejenost lahko nekoč strnili v dober pregled in pretres vseh porajajočih se problemov.

Teorijo naivne umetnosti je strnil v knjigi Naivno slikarstvo Jugoslavije dr. Boris Kelemen (založnik Galerije mesta Zagreb, Spektar Stvarnost, tisk CGP Delo, Ljubljana 1969) v dveh poglavjih: prvo zajema teorijo naivne umetnosti drugo pa kritično oceno razvoja naivne umetnosti v Jugoslaviji. V prvem poglavju vključuje v razpravljanje mejnike, kakršni so otroška risba, likovno izražanje umobolnih in sodobni amaterizem. Podobna stališča smo poznali že iz uvodnih razmišljanj v katalogu k veliki razstavi naivne umetnosti v Baslu leta 1961, vendar pa v poglavju, ki je skušalo fenomen naivne umetnosti osvetliti s stališča etnologije. Pri tej razstavi so se omejili samo na naše stoletje, medtem ko dr. Kelemen preleti zgodovino in išče socialni vidik, ki bi mu omogočil pravilno razlago o nastanku in pogojenosti »nedeljskih slikarjev« sredi industrializirane družbe. Razstavo v Baslu niso postavili na podlagi umetniškega kriterija ter estetskega vrednotenja. Seveda so še vedno upoštevana ta stališča, toda poleg teh so hoteli pokazati tudi druga. Iz vsega so napravili sklep, da gibanje — če je — naivnega slikarstva ne moremo enostavno šteti v togo skupino likovnega udejstvovanja: brez možnosti razvoja, ki naj bi se ravnalo po nedosegljivem vzoru Rousseauja.

Poseben pomen so pripisali tudi odnosu naivne umetnosti do ljudske umetnosti. Mnogokrat smo tudi pri nas iskali zveze med tema dvema poloma umetniškega ali likovnega udejstvovanja, in vedno, ko smo ju skušali spraviti v zvezo, smo prišli v slepo ulico. Kajti v narodopisju je slika brez določene vsebine ali namena praktično nemogoča, ker bi morala biti potem ena stvar ali denimo predmet vrednotena na dva načina, ki sodita med popolnoma različne sfere in nimata ničesar skupnega. Ze sama beseda ali pojem ljudska umetnost je nevarno spreminjasta, nejasna, toda navajeni smo je in uporabljamo jo kot veljavno hipotezo. »Ljudska umetnost je mogoča in se lahko razvija samo v okviru strogo vezanih, s tradicijo pogojenih oblik in norm človeške družbe. Dela ljudske umetnosti so ustvarjali vedno nadarjeni posamezniki v družbi. Toda ustvarjali so namenjene predmete, katerih oblika je bila nepremakljivo določena s tradicijo.« In še tu nastajajo problemi, ki jih lahko še najbolj ilustriram z beležkami ob razstavi »Lesena poslikana znamenja iz Poljanske doline«, ki jo je pred leti priredil Loški muzej. Brez dvoma so lesena poslikana znamenja predmet ljudske umetnosti in kot take jih je etnografija doslej tudi raziskovala, toda bolj njih pomen in namen kot pa njihov likovni ali

(Nadaljevanje na zadnji strani)

Pota čez Ljubelj, Podkoren in Jezerski vrh do srede 18. stol.

Z Gorenjske so vodila tovarniška pota na Koroško gotovo že v predzgodovinski dobi. V rabi so ostala tudi v času, ko so bili naši kraji vključeni v rimsko državo. Kranjska kotlina je bila odmaknjena od glavnih rimskih cest, je pa iz Emone čez Sorško polje in Ljubelj vodila v Virunum na Gosposvetskem polju tovarna pot, ki jo potrjujejo tudi arheološke najdbe (votivni oltarji in miljniki). Današnja cesta, ki povezuje te kraje na več mestih, odstopa od prvotne poti. Promet čez Ljubelj je bil že v rimski dobi pomemben predvsem zaradi tvorjenja železne rude iz koroških nahajališč.

Kaže, da je tudi čez Jezerski vrh vodila že v rimski dobi tovarniška pot. V starejši literaturi se omenja depojska najdba rimskih bronastih novcev ob tej poti, drugih zanesljivejših dokazov pa do sedaj še ne poznamo.

Stare rimske ceste so bile v dobi slovenskega naseljevanja kažipot našim prednikom in so jih uporabljali še naprej v srednjem veku. Glavna povezava Koroške z Ljubljano je bila tovarna pot, ki je peljala prek Ljubelja in Kranja. Živahen tranzitni promet pa se je v srednjem veku odvijal tudi čez Jezerski vrh, ki je povezoval promet iz Kranja skozi sotesko Kokre z dolino Bele, Železno Kaplo in Velikovcem na Koroškem. Gornjesavska dolina pa je bila v zgodnjem srednjem veku tako porasla z gozdovi, da promet s Koroško ni potekal čez Korensko sedlo, ampak čez Ljubelj ali Jezerski vrh. V virih se Korensko sedlo omenja prvič ob koncu 12. stoletja. Omenjena pot je prišla bolj do veljave šele od 14. stoletja dalje, ko je bila Gornjesavska dolina kolonizirana in je postal Beljak pomembno trgovsko središče na Koroškem.

Obravnavane poti so vodile čez strme gorske prelaze (Ljubelj 1369 m, Jezerski vrh 1218 m, Podkorensko sedlo 1073 m), zato je bilo tovarjenje po njih izredno težavno. Če je na primer tovarnike čez Jezerski vrh doletela nevihta, so raje pustili svoj tovor pri Jezeru (na Zgornjem

Jezerskem) ali v Slovenski Kapli (danes Železna Kapla), kot da bi nadaljevali pot v sotesko Kokre. Značilen je tudi Valvasorjev opis soteske Kokre: »Kljub pogostim potovanjem nisem v tej dolini nikoli zagledal kake ptice. Prijaznosti in prikupnosti, ki sta sicer prisotni v marsikateri dolini, tu ne moremo iskati. Potovanje skozi to dolino je docela neprijazno, melanholično in dolgočasno, tako da bi moglo služiti močnemu temperamentu in za uničenje preveč podjetnih misli. Kljub temu da to pot vendar uporabljajo kot redno vozno pot, ki služi za vozove, v tej dolini ne najdemo nobenih hiš. Tla so zelo kamnita. Cela dolina je zelo ozka in od pogorja na obeh straneh tako zaprta in skoraj zazidana, kakor da bi priroda hotela tu ustvariti ječo žalosti. To pogorje je povsod skalnato; vendar rastejo jelke, mecesni, bukke in drugi les. Kratko rečeno, to je pravcata divjina, v kateri bi mogli krotiti divjo objestnost.«

V pomoč popotnikom so služili hospici, ki so jih postavljali ob poteh, kjer je bil promet živahniji.

Oglejski patriarh Bertold je v prvi polovici 13. stoletja podaril vetrinjskemu samostanu obsežno posest in cerkev sv. Lenarta na Koroškem. Zato pa se je samostan obvezal, da bo pri cerkvi sv. Lenarta nastavljal posebnega meniha, ki bo sprejemal popotnike in skrbel za vzdrževanje poti, in nekaj oboroženih hlapcev, ki bodo skrbeli za varnost popotnikov čez Ljubelj. V 14. stoletju je prejel omenjeni samostan tudi gozd in kapelo sv. Magdalene v Zapotnici na Koroškem in nastavljal posebnega duhovnika, ki je pomagal popotnikom.

Na kranjski strani pa je skrbel za varnost potujočih stiški samostan. Za nagrado mu je Ulrik Koroški v 13. stoletju potrdil posest trga Ljubelj. Ta hospic pa ni bil dolgo v uporabi in tudi njegova lokacija ni znana.

Na samotnem korenem prelazu pa za varnost potnikov ni bilo posebej preskrbljeno. Kot

Sv. Ana in cesta čez Ljubelj, druga polovica 19. stoletja, po Benešu

hospic je služila tudi Jenkova kasarna na Jezerskem; ta leži tik pod cesto, ki pelje čez Jezerski vrh na Koroško. Zlasti so zanimivi napisi in podpisi popotnikov iz 16. stoletja na stenah sobe v prvem nadstropju. Po vsem sodeč je bilo tovarjenje po tej poti v tem času še zelo živahno. Nekaj primerov napisov; sreča ali voznina; Nikolaj Mitterhans iz Konjic; na dan 7. aprila je bil tu na prenočevanju kapitan Orfeo Buccelleni s svojo kompanijo na pohodu do armade njegovega cesarskega veličanstva; nihče nima tukaj (t. j. na tem svetu) miru, vsak državljani mora prenašati svoj križ, potem (t. j. po smrti) bo mogoče uživati umirjeno, Nikolaj Korvinus, regularni kanonik.

Pomen tovarnih poti na Koroško je razviden tudi iz načrta tržaškega stavbenika Jeronima Decima, ki ga je predložil v začetku 16. stoletja cesarju Maksimilijanu I. Po njem naj bi se promet in trgovina iz avstrijskih in dela ogrskih dežel preusmerila na tovarno pot čez Jezerski vrh in po dolini Kokre ter prek Kranja in Ljubljane v pristanišči Trst in Reko, medtem ko je glavni promet potekal prej po Kanalski dolini in je bil usmerjen v beneška pristanišča. Ta načrt pa ni bil uresničen, ker bi morali preurediti tovarno pot po dolini Kokre. Načrt za gradnjo vozne ceste je zaradi turških vpadov in zaradi nezadostnih finančnih sredstev propadel.

Ponovno so leta 1541 kranjski odposlanci na sestanku zastopnikov dolnjeavstrijskih dežel v Linzu zahtevali gradnjo vozne ceste po dolini Kokre; ta cesta naj bi služila prometu med Nemčijo in Neapeljsko kraljevino. Končno se je leta 1560 odločil nadvojvoda Karel za gradnjo ljubeljske ceste. Ob finančni pomoči obeh dežel, ki sta prispevali vsaka po 9000 gld., preostalih 2000 gld. pa je prispeval nadvojvoda, so ljubeljsko cesto gradili skoraj 20 let. Gradbena dela so opravljali italijanski zidarji in ljubeljski rudarji, k delu pa so pritegnili tudi kmete iz okoliških vasi, ki so v obliki ročne in vozne tlake opravljali dela na cesti. Zgrajen je bil predor, ki je bil 150 geometričnih kosakov dolg, 12 čevljev visok in 9 čevljev širok. Znotraj je bil prostor, obokan s kamenjem in deloma podprt z lesom. V sredini je bila meja med Koroško in Kranjsko. Od Sv. Ane pa do vrha Ljubelja, kjer je bil izklesan predor, je bilo enajst serpentin. Gradnja ljubeljskega predora je imel v načrtu tudi Valvasor: »Pred nekaj leti sem bil voljan, da bi spodaj ob vzhodju napravil luknjo, tako veliko kakor zgoraj, ki bi se skozi dala jahati in voziti. Sem jo tudi že zmeril. Šla bi pri Sv. Ani v goro, ven pa bi prišla na drugi strani pri Sv. Lenartu in bi držala čisto naravnost od vhoda do izhoda. Toda contagion ali kuga, ki je nastala takrat na Dunaju, je to onemogočila. Zahteval sem namreč od nj. ces. veličanstva za

Tovarniška pot skozi dolino Kokre, druga polovica 17. stoletja, po Valvasorju

trud in stroške večno prevoznino poleg določene prispevka, a to se v žalostnih in tesnobnih kužnih časih ni dalo doseči.

Nova cesta je bila ozka in za večje vozove neprimerna. Nadvojvoda Leopold je ukazal leta 1631 kranjskemu vicedomu, da se mora cesta od Kranja do Ljubelja razširiti in obnoviti, tako da bo uporabna tudi za vozni promet. Na koroški strani so cesto širili že leta 1615, kar lahko razberemo tudi s plošče, ki je v zidana v škarpo v Podljubelju.

Kljub vladarjevim ukazom so bile ceste na Kranjskem neprimerno slabše kot drugod v notranjeavstrijskih deželah. K temu so seveda pripomogle tudi težavne terenske razmere, poplave in snežne padavine, zlasti čez karavanske prehode. Glavni vzrok takega stanja pa je bil v tem, da so imeli npr. na Štajerskem in v drugih deželah za gradnjo in popravilo cest poseben gradbeni fond, ki so ga ustvarjali iz cestnih dajatev in drugih prispevkov, na Kranjskem pa so morali imetniki deželno knežjih, stanovskih in privatnih gospodskih mitnic vsak na svojem področju skrbeti za strokovnjake, erodije in smodnik, ki so bili potrebni pri cestnih delih. Razumljivo je, da so se imetniki mitnic upirali vsakemu večjemu popraviljanju in širjenju cest. Nekaj denarja so prispevali le deželni stanovi, največ pa je pripomogla tlačanska delovna sila.

Merkantilistična politika Karla VI. je narekovala tudi sistematično skrb za ceste. Nove ceste naj bi bile široke vsaj 4 metre, da bi se lahko srečala dva voza. Potem ko je leta 1725 proglasil Karel VI. Trst in Reko za svobodni pristanišči, je stopila ponovno v ospredje zahteva po ureditvi ljubeljske in podkoroške ceste. Že naslednje leto je cesar s posebnim patentom proglasil obe cesti za glavni komercialni cesti, ker sta bili namreč najkrajši povezavi med Koroško in Trstom. Leta 1728 so ljubeljsko cesto začeli razširjati in obnavljati. Sprva so nameravali sprejeti Valvasorjev projekt za gradnjo ljubeljskega predora. Zaradi prevelikih stroškov pa so to misel opustili. Delo na cesti je vodil kranjski deželni glavar Vajkard grof pl. Gallenberg na kranjski strani, na koroški pa cestni inženir benediktinec Max Pilpach. V čast cesarju Karlu VI., ki je avgusta 1728. leta prišel na Koroško in v Kranjsko, so na vrh Ljubelja postavili dve piramidi. Napis na piramidi govori o pomenu izgradnje ceste in o zaslugah vladarja za to. Odstranili so tudi vrhnji del predora, ker so se bali, da bi se zrušil. Z opravljenimi deli je cesta močno pridobila na pomenu.

Glede gradnje podkoroške ceste pa je nastal spor med koroškimi in kranjskimi deželnimi stanovi. Koroški stanovi so si prizadevali, da bi se zgradila cesta prek Rateč v Gornjesavsko

dolino, češ da je Podkoren prestrm. Kranjski stanovi pa so vztrajali pri gradnji ceste čez Korensko sedlo. Bali so se, da bi trgovci, ki bi prišli v Trbiž, potovali po Kanalski dolini in ne prek Kranjske gore proti Ljubljani. Cesar je končno odločil v korist podkoroške ceste, ker je usmerjala promet proti Trstu in Reki.

V prvi polovici 18. stoletja so začeli tudi popravljati kokrško cesto, na kateri je po dograditvi ljubeljske ceste promet močno upadel. Leta 1713 so obnavljali cesto od deželne meje pri »sedmih studencih« v Kokri do Kranja predvsem s pomočjo deželne tlake, ki so jo morali opravljati podložniki iz bližnjih zemljiških gospodarstev. Dela so počasi napredovala. Leta 1722 je cesar Karel VI. ukazal, naj se tudi kokrška cesta na kranjski strani popravi in razširi, da bo uporabna za vozni promet. Še leta 1725 pa so morali železo in jeklo, ki so ju pripeljali s Koroške, na kranjski meji z vozov preložiti na tovarne konje. Dela na cesti pa so v naslednjem desetletju toliko napredovala, da je bila tudi ta cesta usposobljena za vozni promet.

Vse do izgradnje voznih cest je bilo tovarništvo glavna oblika transporta prek obravnavanih prelazov. Kot tovarno živino so na Gorenjskem uporabljali konje in goveda. Teža tovora je bila odvisna od vrste tovarne živine, blaga in možnosti tovorjenja. Blago so tovorili v različni embalaži, kot na primer v sodčkih, bariglah, balah, košarah, kladah, vrečah itd. Najtežji tovari so tehtali okoli 175 kg, vendar pa so prek karavanskih prelazov lahko naložili na tovarno živino mnogo manj. Tovorniki so potovali navadno po 2 do 3 skupaj, pa tudi večje skupine 15 do 30 konj niso bile redke.

Po slabših voznih poteh so prevažali z lahkiimi kmečkimi vozovi, ki so bili v deželi v navadi. Prepovedali pa so uporabo voz z eno osjo, »Änzwagen«, kakršne so uporabljali v hribovitih krajih. Ti vozovi so namreč ceste, ki so bile zgrajene na mehkelem terenu, močno poškodovali, skoraj preorali. Kaže pa, da so bili vozovi z eno osjo še dolgo v uporabi, ker so jih v naslednjih 20 letih še nekajkrat prepovedali. Po letu 1730 so začeli na kranjskih komercialnih cestah pogosteje voziti tudi težki vozovi, ki so prihajali zlasti s Češke, Moravske in iz Šlezije. Med francosko zasedbo naših krajev so pospeševali izdelavo močnih voz z železnimi osmi, imenovanih parizarji. Ob koncu 18. stol. pa so tudi na gorenjskih cestah že prevladovali močni, težki vozovi, »stajselnis«, ki sta jih navadno vlekla 2 para konj in so lahko prevažali tudi do 2000 kg raznega tovora.

Tranzitna trgovina prek naših krajev je omogočala dober razvoj tovarništva oziroma kasneje prevoznitva. S temi opravili so se na Goren-

skem v veliki meri ukvarjali tudi kmečki podložniki, ki jim je bilo tovorjenje oziroma prevažanje donosna postranska zaposlitev. Ob komercialnih cestah, zlasti kjer so bili klanci bolj strmi, se je z uvedbo voznega prometa bližnjim vasem nudila nova možnost zaslužka v obliki priprave. Gostilne ob komercialnih cestah so se prilagajale potrebam voznega prometa. Leta 1765 je predpisala Marija Terezija, da morajo imeti take gostilne hleve in druga poslopja, ki so bila potrebna za nastanitev prevoznikov.

Glavni predmet tovorjenja je bila morska sol. Skozi stoletja so tvorili tržaško in apulijsko sol prek Kranja po dolini Kokre in čez Jezerski vrh do Zelezne Kaple, ki je imela posebno skladiščno pravico za morsko sol. Tu so sol zamenjali za žito. Po isti poti, pa tudi čez Ljubelj in Korensko sedlo, so tovorili vino in olje. Vino so navadno zamenjali za železne izdelke. Že v 14. stoletju pa so čez Ljubelj in Jezersko tovorili železo. Vladarji so posebej predpisovali, da se mora koroško železo tovoriti po omenjenih poteh. Iz Waldensteina v Labodski dolini je šlo železo čez Velikovec, ki je imel zanj skladiščno pravico, v Zelezno Kaplo in čez Jezerski vrh skozi dolino Kokre prek Kranja po Kraški cesti v Italijo. Druga pot pa je vodila iz Hittenberga prek Sent Vida ob Glini, Celovca in Velikovca čez Ljubelj v Italijo. V 16. stoletju pa je začelo tovorjenje železa po omenjenih poteh izgubljati na pomenu. Italijanske trgovske družbe so izpodrivale kranjske trgovce na koroških tržiščih in so začele izvažati koroško železo in železne izdelke po Kanalski dolini v Furlanijo, Benetke in Neapelj. Na Koroško so hodili nakupovat tudi lan, ki je bil glavna surovina za izdelovanje platna. V Beljaku, Celovcu in Velikovu so bili vsako leto posebni sejmi za lan. V manjši meri so tovorili tudi nekatere druge izdelke (na primer fino platno, dišave, začimbe) prek Karavank na Kranjsko, s Kranjske na Koroško pa tudi med in vosek.

Z izboljšavo cest in prometnih sredstev so se količine prepeljanega blaga stalno večale. Prevoznitvo je bilo vse do zgraditve železnice pomembna gospodarska panoga.

LITERATURA:

Splošno o cestah na Kranjskem J. Ivanič, Das Strassenwesen in Krain im 18. Jahrhundert, Carniola I/1908, str. 150 do 187; predvsem za kasno antiko M. Kos, Cesta na Slovenskem v starem in srednjem veku, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LVLIX/2, 1954 do 1957, str. 170; ljubeljsko cesto obravnavajo: J. V. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, II., str. 170, IV., str. 558; A. Koblar, Cesta čez Ljubelj in ljubeljski piramidi, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, III/1893, str. 218—226; W. Smid, Der Loibelpass, Carniola II/1909, str. 156 do 163; V. Kragl, Zgodovinski drobci župnije Tržič, Tržič 1936, str. 7—9; M. Wutte, Kärntens Wege zum Meer im älter und neuer Zeit, Carinthia I. 1943, zv. 2—3, str. 101, 102; o podkoroški cesti je še največ pri M. Wutte, o. d., str. 100 in J. Volc, Podkoren, Ljubljana 1938, str. 1—77; kokrško cesto obravnavajo: J. V. Valvasor, o. d., II., str. 136, 137; T. Elze, Geschichte der Kanker Strasse, Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain, 1864, str. 89; V. Levec, Cesta od Smarjine Gore v Kokro, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, V/1895, str. 138—143; isti, Cesta od Smarne gore v Kokro, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, VI/1896, str. 62 do 68; M. Wutte, o. d., str. 102; J. Zontar, Vloga Kranja v blagovnem prometu tekom stoletij, Zbornik 900 let Kranja, Kranj 1950, str. 148; transkripcija in prevod napisov v Jenkovi kasarni B. Otorepec; o tovarništvu in prevoznitvu: J. Zontar, Zapore proti kugi v Karavankah v letih 1713—1716, Tržič 1957, str. 1—23; isti, Vloga Kranja, str. 137—159; Ferdo Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, leto XI, zv. 2, str. 73—85.

Majda Zontar

Gostilna s hlevom in kapelico na Korenskem sedlu, druga polovica 19. stoletja, po Bencšu

jamsko slikarstvo

do tod smo prišli
kjer smo pričeli
ta biti
to tu(j)stvo

ko se razgledajo tipalke
ob medlem vosku
v otrplem času a zanesljivem
in vstajajo mrtvi

kateri kriki za to budnico
katere koračnice
vsega premlevajočega
vsega razrešujočega
in vendar še skrivnosti

katere lestvice čustev
in drugih klaviatur
varljivih vsemožnosti

premaknejo se tudi stene
in se vrstijo še drugi čudeži

kri ledeni od sladke groze
da je lepo po vsem tem
nebo je dosegljivo in plodno
mrtvi kažejo na to

da smrti ni
nobene kuge
ničesar povsem uničujočega
da vse je zadoščujoči zalogaj
plamen plapola slepilo

to ne-kaj
to vse-nič
ta strmi plaz
in val

ki upada vase
se pogreza globlje od sebe
in niha v svoji praznitvi
sem ni-sem sem

do ničle
in naprej

to luč ki nikamor ne seže
vrti se v krogu
krog se vrti v krogu
krog se vrti v krogu kroga
naprej ki se vselej zaobrne
na prej(šnje)
ki pride vselej na isto

do ničle
in brez sprenevedanja
čutiti je dolžino dolge poti
njeno kratkost
izračuni se ujemajo brez grožnje
toliko raznovrstnosti vodi do istega
vsaka sled se drži svoje poti
da cilj obvezuje vse

sonce gre proti zahodu
od zahoda gre proti vzhodu
od vzhoda proti jugu
od juga proti severu

vse možnosti so možne

izberem med 365.
izbran sem med 365.
izberem dan me izbere

za rojstvo in naprej
za vse našteto in nenašteto in naprej

bog pa je na jeziku besed
kajti nič je neskončen in blag
in roke služijo kruh nesmrtnosti
in je življenje pregrada in zid

dandan

prideš in ostaneš in greš odideš
moje dlani so prazne

ni razvidno ali je dan ali nadomestek
medlacija za meduzo

leto in dan

plašč obešen na okenskem tečaju
s priokusom indijskega šala

zeleni val s peno s hladnim perjem
kogar varuje

v začetku je bila črka
in črka je meso postala

ob svojem času se poklanjamo tej večnosti
prstenim tvnatim zobem
a kar nas posebej privlači je preostanek

to početje
glagoljenje

(beseda poteče)

na ta način so besede izgovorljive in trpne
in potrpežljivo čakajo na svojo službo
ni ravno veliko brisati prah z renesanse
toda pomembno

ker nič ni urejeno
hujše je odstirati blato

razveseljivo odkrivati staro pozabljeno mesto
zanimivo brati o hudih nesrečah drugod

imamo vest
svoje plodno razmišljanje
in udobno

resnica je brez besed

te obsedenosti
kar so nas učili dedje
česar nas niso učili

z izkušnjami s smrtjo v bosenskih rudnikih
z izkušnjami s smrtjo v rudnikih
z gornje štajerske spodnje štajerske
in rheinlanda

kar nas učijo s svojo odsotnostjo
kajti povsem so odšli

povsem še odhajajo
vsi ti znani obrazi
sveta je vedno manj
zapuščajo ta svet
se selijo v nikakršnega

Franci

Jože Peternejl: Jesenski motiv

*in mi čakamo naj besede potečejo
naj oddrdrajo
naj odmoliijo svoj veliki govor*

*bogovi se gnatejo sicer s pomisleki
a drug ob drugem ob tem preostanku
vljudno se zvrstijo ob plenu
poberejo vsak svoje
kar je navsezadnje služba*

*služba je navsezadnje kruh in vino
sluba je navsezadnje sveder*

*a knjig ne kupujejo
a so lepe knjige pravi naš mežnar*

*lepo cerkev imaš
imam na jeziku rečem sem rekel
in zamolčim tisto o orglah*

*senca pade s telesa
odleplja se prši
poteka v nasprotno smer
od smeri na sploh*

*nikakršna smer
in breztežno breme*

*tako razdvaja svetloba
na temo in skrito
je glagol*

*tudi luč je glagol
svetloba je prst
tudi sol je svetloba*

*videz je luč
vse je vse*

uročeni (okupacija)

pohitite prosim čas je
pusta dežela, t. s. ellot

*kdor ima roko
in je kakšen bog ali božič
kdor ima takšno roko
široko s številnimi prsti
in zraščeni s tanko kožico
in prepušča svetlobo
krmari skozi čas in prostor
navdušuje živo
kar leze in gre*

*pod njim so uročeni
pod ničemer*

ovce blejajo hitijo

*kdo je šel
kdo je šel spet
v prepad
z velike zaplate v prepad*

*zvonim pravi zvonar
zvonim za denar
zvonik je zvodnik*

besede so resnica

*potek sveta je izročilo
ki skrbi samo zase*

*kaj počne pastir
skrbi za svoje ovce
ima svojega ovčarja
priliznjenega zvestega kruhoborca
v usta polaga besede
pazi da mu živad ne bega
in da se ne razgubi*

*kaj pa pes
gozd je neprijazen
in človek ne more biti sam
to je ura
to je velika sekira in tnalo
telo je dolgo
čas je kratek*

*pohiti čas je
pohiti brž
telo je čas ki se izteka
čas je telo ki se izteka uročeni
vse to je predstava
lepa paša za oči in sluh*

*ne verujemo a smo v igri
izgovarjamo to romeo romeo
meč in blišč in samo razrešitev
prišli smo se poklonit sami sebi*

*pes gleda prav tako razumno
kakor baročni svetnik
v vsem mora biti pamet
zbogom bog
kaj pa more biti drugega*

*vse je razumno
šepeče leni mulj
pridite k sebi
to je sem tja povsod
ste gosti pri sebi za omizjem*

*je lepo ali je lepo
ste zadovoljni sami s sabo*

*kje so naši sovražniki
to neogibno meso
nešteti nepremagljivi
in k temu prišteti še sebe*

*živite rastite
klavnice so zdaj bolj humano urejene
smejati se je zelo zdravo*

*kam pa izginjajo ljudje
ki izginjajo
in za katere nobeden ne ve
njih naslove
trdijo celo da ne vejo zanje
nikoli niso slišali zanje
drugi pravijo da so odpovedali
in šli neznano kam
in so svobodni*

torej so bili in niso več

*živimo še ta
nekaj časa
svobode*

*naslednji korak je neogiben
žrtve terjajo sužnost*

*kalni spanec lezi na oko
zatri čute
nobeden ne bo slišal*

*večer je
spušča se mrak
jutro je
spušča se mrak
dan je
spušča se mrak*

rabi, ugašajo svetlobe

Zagoričnik

Peter Jovanović: Mož s košem

Narečna podoba Gorenjske

Preden bomo začeli navajati govorne posebnosti Gorenjske, si moramo najprej razjasniti nekaj vprašanj o tem, kaj je narečje ali dialekt, katere sile vplivajo na razčlenjevanje jezika in kako je prišlo do tega, da imamo Slovenci toliko različnih dialektov.

Dialektna razvejanost slovenskega jezika ni nobena naša nacionalna posebnost, saj podoben pojav opažamo tudi pri drugih jezikih. Dialekt je tisti način govorjenja ali tisti govor, ki ga uporabljamo v vsakdanjem življenju, to je doma, pri delu, na cesti, v razgovoru s prijatelji itd. V šoli, v radiu, na televiziji, v gledališču ter nasploh pred širšim občinstvom pa uporabljamo ali naj bi uporabljali jezik, ki je prilagojen slovnici pravilom. Tak govor imenujemo knjižni jezik; ta je vsem Slovincem enak, medtem ko je narečje domala v vsakem kraju drugačno.

Obstoj narečij pri nas rezultira iz določenega zgodovinskega razvoja Slovencev. Ko so naši predniki v 6. in 7. stoletju naselili današnje ozemlje Slovencev, njihov jezik še ni bil razcepljen v narečja. Še celo ob koncu 10. stoletja, tako nam dokazujejo Brižinski spomeniki, je bil slovenski jezik dokaj enoten, toda v naslednjih stoletjih se je hitro cepil v posamezne narečne skupine. Zakaj se je vse to dogajalo? Jezik je kot živ organizem; pozna svoj nastanek, razvoj in smrt. Naš jezik se je rodil iz praslovanskega jezika, iz tistega, ki so ga govorili stari Slovani v zakarpatski pradomovini. Ob preseljevanju se je del teh Slovanov naselil na alpskem področju, njihov način govorjenja se je vedno bolj oddaljeval od jezika drugih Slovanov, ki so se naselili drugod, in tako so alpski Slovani ali današnji Slovenci dobili svoj jezik. Kot rečeno, je bil ta jezik sprva še enoten, toda v svojem razvoju je ubiral svojo pot in se hkrati čedalje bolj drobil v narečja. Tista skupina prebivalcev, ki je na primer živela v tesnejšem medsebojnem sožitju, je začela govoriti nekoliko drugače kot druge skupine, ki so živele drugod in na drug način. Skratka, jezik so začele razcepljati neke sile, ki jih v jezikoslovju imenujemo sredobežne ali centrifugalne sile. To so razne zemljepisne pregrade in politične meje, ki so povzročale, da prebivalstvo s te in z druge strani ni imelo toliko stikov in tako se je tudi jezik te in druge skupine čedalje bolj razlikoval. V dolgih stoletjih od naselitve Slovencev na današnjem ozemlju so centrifugalne sile povzročile tolikšno razcepljenost našega jezika, da danes prebivalec iz enega konca naše domovine, na primer iz Prekmurja, komaj more razumeti beneškega Slovence, Korošec mora dobro prisluhiti, če hoče razumeti, kaj mu namerava povedati njegov belokranjski rojak. Ta pojav je splošno znan, manj znano pa je dejstvo, da obstajajo večje govorne razlike tudi v okviru enega dialektu. V vsakdanjem življenju navadno mislimo, da na primer Gorenjci govorijo vsi enako, toda če bomo natančneje prisluškovali govorjenju v različnih vaseh, bomo kaj kmalu lahko ugotovili, da so te govorne razlike dokaj občutne. Celotno pri prebivalcih iste vasi obstajajo neke manjše razlike v govorjenju, v podrobnostih ima tako rekoč vsaka družina nekaj svojega v jezikovni rabi, celo vsak posamezen človek določene glasove izgovarja ali artikulira nekoliko po svoje. Znanost, ki raziskuje dialekte (dialektologija), se seveda v vse te podrobnosti ne more spuščati, ampak lahko le ugotavlja, katere jezikovne posebnosti so značilne za kako skupino prebivalcev, in tako določa dialektni sistem. Slovenski dialektologji so ugotovili, da je na Slovenskem sedem dialektnih skupin; to so panonska, štajerska, dolnjska, primorska, rovtarska, gorenjska in koroška dialektna skupina. Kot osmi dialekt nekateri omenjajo še mešani govor na kočevskem področju.

Gorenjski dialekt je eden izmed osrednjih slovenskih dialektov in je močno vplival na podobo našega knjižnega jezika. Njegova posebnost pa je tudi v tem, da je dokaj enoten, saj pri nekaterih drugih naših dialektih opažamo več notranje razcepljenosti. Spet so imele pri tem svojo vlogo centrifugalne sile. Gorenjska pokrajina se vleče ob reških dolinah in med naseleji ni večjih zemljepisnih pregrad, medtem ko je na primer dolnjska bolj gričevnata in potemtakem dosti bolj razdeljena na posamezne odmaknjene naseljeniške skupine. Zato je tudi dolnjski dialekt bolj razcepljen kot gorenjski. Naš dialekt obsega področje severozahodno od Ljubljane ob Savi navzgor do Karavank, razen tega še kamniško področje do nekdanje kranjsko-štajerske meje, Selško dolino, bohinjsko dolino in tudi vsa gorska naselja na tem področju. Seveda pa tudi gorenjski dialekt ni enoten, saj že ob površnem poslušanju lahko ugotovimo, da prebivalec iz okolice Kranja govori nekoliko drugače kot Jeseničan, da pa se od tega po svojem govoru precej razlikuje Bohinjec ali Kranjskogorčan, čeprav vsi ti ne živijo daleč narazen. Od vseh teh prebivalcev pa se po načinu govorjenja še posebej ločijo prebivalci škofjeloškega področja in Poljanske doline. Zato so jezikoslovci ugotovili, da škofjeloščina in poljanščina s svojimi jezikovnimi posebnostmi ne sodita več v območje gorenjskega dialektu, pač pa se bolj približujeta tistim govorom, ki se raztezajo po obširnem gričevju od savske doline proti primorski strani in ki jih v jezikoslovju obravnavamo pod nazivom rovtarska dialektna skupina. Prebivalstvo Gorenjske torej govori v dveh različnih osnovnih dialektih, vendar je dosti bolj številni tisti del, ki govori, kot pravimo, po gorenjsko, ki torej uporablja gorenjski dialekt.

Govornih posebnosti, ki ločijo Gorenjce od drugih slovenskih prebivalcev, je mnogo, vendar bomo omenili samo tiste najvažnejše, ki dajejo gorenjskemu dialektu svojski akustični ton in po katerih lahko že na prvi sluh spoznamo, da gre za ta dialekt.

Glede soglasniških posebnosti naj na prvem mestu omenimo mehčanje ali palatalizacijo mehkončnih soglasnikov *k*, *g* in *h*. Sicer poznamo palatalizacijo soglasnikov *k*, *g*, *h* v *č*, *ž*, *š* tudi v knjižnem jeziku (na primer: *roka* — *ročica*, *noga* — *nožica*, *suh* — *sušica*), toda v gorenjskem dialektu so se po tako imenovani sekundarni palatalizaciji soglasniki *k*, *g*, *h* spremenili v *č*, *ž* in *š* tudi v tistih pozicijah, kjer je za knjižno izreko določena le izgovarjava *k*, *g* in *h*. Na primer: *roče* za *roke*, *čevder* za *kevder*, na *Gorenščem* namesto na *Gorenjskem*, *ščira* namesto *sekira*, *če* namesto *ke* (ali knjižno *tja*), *štenže* za *stenge*, *oreši* za *orehi*. Soglasnik *g* pa se je poleg tega tudi lahko spremenil v *j*, na primer: *noje* za *noge*. To sekundarno palatalizacijo, ki jo opažamo samo še v sosednjem koroškem dialektu, imamo le pred mehkim samoglasnikom *i* in *e*. Torej je nemogoče, da bi Gorenjec, če govori v pravem, originalnem dialektu, tudi pred samoglasniki *a*, *o* ali *u* izgovarjal *č*, *ž*, *š* namesto knjižnih *k*, *g*, *h*.

Tudi soglasnik *l* je v gorenjščini doživel posebno preobrazbo. V knjižni izreki, kot je znano, izgovarjamo *l* pred soglasniki in na koncu besede kot dvoustnični *u*. Pišemo na primer *polž*, *bolna*, *vol*, *rekel*; izgovarjamo pa *použ*, *bouna*, *vou*, *rekeu*. Gorenjščina pa je soglasnik *l* spremenila v dvoustnični *u* tudi pred trdimi samoglasniki, se pravi pred samoglasniki *a*, *o* in *u*. Ta dvoustnični *u* pravzaprav ni identičen s knjižno izgovarjavo dvoustičnega *u* pred soglasniki in na koncu besede, ampak se bolj približuje glasu *v*, zato v dialektologiji ta spremenjeni gorenjski *l* navadno označujemo z *w*. Na primer: *wonc* za *lonc*, *cwo* ali *co* za *celo*, *wokà* za *lahko*, *wan* za *lani*, *kobiwa* za *kobila*, *stepwa sta se* za *stepla sta se*, *kwanc* za *klanc*,

wuč za *luč* in podobno. Seveda kjer je ta *l* jotiran, se pravi, kjer je združen s soglasnikom *j*, tam se ta *l* ni mogel spremeniti; zato pa Gorenjci pravijo *kluč* za *ključ*, *lubm* za *ljubim*, *pelat* za *peljati*, *stela* za *stelja* itd. Jezik, kakor smo že rekli, je kot živ organizem; zdi se nam včasih, kot da bi znal misliti in da se ne moti v svoji doslednosti. Zato gorenjski dialekt dosledno izgovarja v namesto *l* pred samoglasniki *a*, *o*, *u*, medtem ko je *l* pred samoglasnikoma *e* in *i* ostal: *sled*, *letos*, *lipa*, *slika*. Pa vendar, v nekaterih primerih se je tudi jezik zmotil, kot se lahko zmoti vsako živo bitje. Zakaj na primer Gorenjec pravi, da je prišel iz *cerkle* in imel klobuk na *gwau*, če bi pa po trdnih jezikovnih zakonih moral reči, da je prišel iz *cerkve* in imel klobuk na *gwau*. Enostavno zato — to bo sicer preprosto povedano — ker je jezik pozabil, da sta *v* iz besede *cerkve* in *v* (v izgovorjavi *u*) iz besede *gwau* originalna, prvobitna, da tu ni nikdar stal *l*, ki je v gorenjščini pred samoglasnikoma *e* in *i* obstal, skratka, jezik je prenesel izgovarjavo *l* pred *e* in *i* tudi na nekatere druge primere, kjer taka izgovarjava ni več v skladu z zakoni tega dialektu. Takih primerov imamo še nekaj, vendar pa ta posebnost, ki jo omenjamo le kot jezikovno zanimivost, ne vpliva mnogo na podobo dialektu, medtem ko splošna izgovarjava *w* za *l* pred trdimi samoglasniki vsakakor daje gorenjščini posebno barvo.

Nadaljnja posebnost gorenjščine je izgovarjava soglasniških skupin *lj*, *nj* in *šč*. Za *lj* in *nj* pravimo, da sta v tem dialektu otrdela, da ju torej izgovarjamo brez mehkega priveska, ki ga v pisavi označujemo z *j*. Tudi skupina *šč* se je reducirala v *š*. Tako Gorenjci govorijo *polje* za *polje*, *kluč* za *ključ*, *Lublana* za *Ljubljana*, *s konam* namesto s *konjem*, *niva* za *njiva*, *svina* za *svinja*, *pšanc* za *piščanec*, *strniše* za *strnišče*, *išemo* za *iščemo*. Drugače govorijo v drugih dialektih. Dolenci na primer so dosledno ohranili skupino *šč*, od skupine *nj* pa so obdržali samo drugi del, torej *j*, in tako namesto gorenjskega *s konam* pravijo s *kojem*. Ravno obratno v tem primeru. Knjižni jezik, ki pri določanju jezikovne norme upošteva zlasti osrednja narečja, je določil izgovarjavo s *konjem*, kar je tudi historično utemeljeno, saj so tako izgovarjali naši davni predniki.

Na kratko se bomo ustavili še pri nekaterih soglasniških značilnostih, ki jih v jezikoslovju imenujemo asimilacijske spremene. Po teh premenah se soglasniška skupina *tk* spremenila v *hk*, skupina *dt* v *ht*, končni *d* v *h*, skupina *de* v *se*. In tako Gorenjci govorijo *swalko* za knjižno *stladko*, *prhte* za knjižno *pridite* (po redukciji nepoudarjenega *t*), *oh*, *meh*, *poh* za *od*, *med*, *pod*, kar prihaja v poštev zlasti pri sestavljenih besedah. In tako slišimo *pohpisat* za *podpisati*, *ohpret* za *odpreti*, končno pa še *žewosc* za *želo-dec* in *desci* za *dedci*. Skupina *pš* se je razvila v *vš*: *leuš* za *lepši*, *ušen* za *pšeno*; skupina *tj* se je razvila v *k*, ki se je nadalje pred mehkim samoglasnikom *e* in *i* palataliziral v *č*: *trek* za *tretji*, *ke* oziroma palatalizirano *če* za knjižno *tja*. Pri tem je zanimivo, da v Zgornjesavski dolini, kjer se skupina *tj* ni razvila v *k*, govorijo *tjetna* namesto *ketna*. Jezik se je spet zmotil, spet je pozabil, da skupina *tj* v tej izposojeni germanski besedi ni originalni del besede, pač pa je na osnovi splošno gorenjskega pojava sklepal v obratno smer po analogiji *ke* — *tja*.

Knjižna novost

Marijan Štancar-Monos je pred kratkim izdal v samozaložbi pesnitev Feniks, posvečeno Janu Palachu. Brošura, ki ima 38 strani, je ciklostirana.

To seveda še niso vse soglasniške spremembe v gorenjskem dialektu. Imamo jih še več, vendar te, ki smo jih omenili, nemara najmočnejše oblikujejo akustično podobo gorenjščine.

Izgovorjava samoglasnikov je v gorenjščini dokaj jasna. Glavna značilnost gorenjskega samoglasniškega sistema je strogo ločevanje med širokima ter ozkima samoglasnikoma *o* in *e*. Široka *o* in *é* imamo na primer v naslednjih besedah: *vóda, róka globóka, péta, sèstra, bréžno*, ozka pa v tehle primerih: *pót, kóča, króg, pét, mévža, réka*. Ta gorenjski samoglasniški sistem je sprejet tudi v knjižni jezik za zakonito slovensko izreko. Kar zadeva naglasno mesto, kaže gorenjščina močno težnjo po oksitonezi (naglašanje na zadnjem zlogu besede). Vzemimo za primer nekaj nedoločniških oblik, ki imajo v gorenjščini ponekod še dolgo obliko s samoglasnikom *e* (polglasnikom) ali *e* v končnici (*itè, ité* za *iti*), drugod pa je nedoločniška oblika izgubila končni *i* in tako postala kratka (*vidt, orat, vardevat* za *videti, orati, vardevati*)! Pri navajanju nedoločnikov v zvezi z naglasnim mestom naj se poslužimo kratkih nedoločniških oblik: *skakát, škodvát, mižát, písát*. V vseh teh primerih je takšno naglašanje dovoljeno tudi v knjižnem jeziku (poleg *skakati, škodovati, mižati, pisati*), a premik proti končnemu zlogu se je v knjižnem jeziku uveljavil prav zaradi takšnega gorenjskega naglašanja. Tudi v drugih glagolskih oblikah naglašanje teži proti končnemu zlogu, na primer: *fant pásè krave* za *pásè krave* itd. Isto težnjo po naglašanju na koncu besede opažamo pri samostalniških oblikah. Mešani naglas pri dvo-zložnih samostalnikih z osnovnima samoglasnikoma *o* in *e* je prava gorenjska posebnost: *góra, goré, góri, goró, pri góri, z goró*; ali: *péta, peté, péti, petó, pri péti, s petó*. Pri tem tipu sklanjatve je dovoljen tudi stalni naglas na osnovi, vendar je mešani naglas lepši in tudi v knjižni izgovorjavi bolj priporočljiv.

Od samoglasniških posebnosti naj omenimo še prehod samoglasnika *u* v *o* v nekaterih sklonih oblikah. Končni *u* iz besed *na ledu, pri sedu, na gradu, pri prijatelju* izgovarjajo na jeseniškem področju kot *o* torej *na ledu, pr sosedo, na gradu, pr prijato, pr nemo, dau sem mo, grem k žandarjo* in podobno. V glagolskih oblikah pa je značilen prehod poudarjenega *i* v *e* v dvojnini in množini sedanjega časa. Na primer: *spéva, spéta, spéto, spémo, spéte, spéjo* za knjižno *spíva, spíta, spíta, spímo, spíte, spíjo*. Tako še naprej: *želémo* za *želímo, tíšémo* za *tíšimo, gradémo* za *gradímo, strašémo* za *strašímo*. Pri tej strukturi se je naglas marsikdaj pomaknil za en zlog naprej, torej spet težnja po končnem naglašanju: *pojémo* za *pójemo, nesémo* za *nésemo, berémo* za *béremo* itd.

Vsi ti poudarki ter druge samoglasniške posebnosti povzročajo, da gorenjski dialekt dobiva posebno melodijo, ki se nekako približuje odsekanemu govorjenju.

Od oblikovnih posebnosti bomo omenili samo nekatere. Značilno za gorenjski dialekt je, da pravzaprav ne pozna srednjega spola. Vse pridevnike in samostalnike srednjega spola namreč spreminja v moški spol. V jezikoslovju temu pojavu pravimo maskulinizacija nevtra. Pravi-mo torej: *vroč sonce* namesto *vročè sonce, zoprú deú* namesto *zoprno delo, slab vreme* namesto *slabo vreme*. Tako te samostalnike tretinamo tudi v stavčni zvezi: *tele se j hitr zredú* namesto *tele se je hitro zredilo*; ali: *tale okn je pa že zwo umazan* namesto *tole okno je pa že zelo umazano*. Ta maskulinizacija nevtra je dosledno izvedena na vsem gorenjskem področju, v Bohinju pa, kot je znano, celo ženski spol prehaja v moški spol in tako dekleta tam govorijo kot fantje, kar je nedomačinu seveda prav zabavno poslušati.

Posebnosti jeseniškega govora se ne razlikujejo dosti od drugih gorenjskih govorov, pa vendar tudi v tem razmerju nahajamo nekatere razlike. Prav značilno je na primer za jeseniško dolino označevanje smeri: *gor vn* za knjižno *gor, dol vn* za knjižno *dol*. Besedica *kof* ima v zgornjem delu Gorenjske dva pomena: *takoj in kar*. Na primer: *kof ali kuj pridem* za knjižno *takoj pridem*; ali *po sm pa koj šu* za knjižno *potem sem pa kar šel, Joža ga j pa koj*

mahnu za knjižno *Joža ga je pa kar mahnil*. Poseben problem pa pomeni govor v Zgornjesavski dolini od Dovjega dalje. Ta govor se že dokaj loči od osrednje gorenjščine, kot jo govorijo v Kranju in okolici, to pa zato, ker so se tu križali najrazličnejši jezikovni vplivi: koroški dialekt, furlanski jezikovni element itd. Bližina nacionalnih mejá v tem severozahodnem delu Slovenije je povzročila, da se je govor tu že bolj oddaljil od centralnih slovenskih dialektov, v našem primeru seveda od gorenjskega, saj je znano, da dialekt vsebuje tem več svojih posebnosti in se tem bolj razvija v svojo smer, čim bolj je oddaljen in z naravnimi pregradami ločen od nacionalnega centra.

Že prej smo omenili, da škofjeloški in poljanski govor ne sodita v območje gorenjske dialektične skupine, pač pa ju prištevamo k rovtarskim govorom. K temu so svoj delež prispevala razna jezikovna križanja v dolgi jezikovni zgodovini ter druge sile, ki so sčasoma spreminjale način izgovorjave. Vemo na primer, da je vsemu življenju v škofjeloški okolici dolga stoletja dajalo pečat brižinsko gospostvo, Poljanska dolina pa je že sama po sebi tako odmaknjena in zaprta med gričevje na obeh straneh Poljansčice, da ni nič čudnega, če je tudi govor na tem področju ubiral svojo pot. Za škofjeloški govor so najbolj tipične nekatere samoglasniške posebnosti. Vsi ozki poudarjeni samoglasniki *e* prehajajo v zelo zaprti *e* (označili ga bomo kot *i*), ki ga tujec sliši kot *i* in ga nikakor ne more posnemati, pa naj si še tako prizadeva. Na primer: *pit* za knjižno *pét, dilat* za *délati, ripa* za *répa, sikat* za *sékati* itd. Tudi gorenjski široki poudarjeni *é* se v škofjeloščini zožuje in se približuje navadnemu ozkemu *e*. Na primer: *žéna* za gorenjsko *žéna, téle* za gorenjsko *téle, bédast* za gorenjsko *bédast*. Tudi samoglasnik *i* ima v tem govoru posebno barvo, je bolj odprt kot gorenjski in nekako zamolkel. Na rovtarske govore pa v škofjeloščini spominja akanje (prehod samoglasnika *o* v *a*), ki ga sicer gorenjščina v glavnem ne pozna, za vse rovtarske govore je pa to prav tipičen dialektični pojav, čeprav je treba pripomniti, da je v Skofji Loki tega še dosti manj kot v nekaterih drugih rovtarskih govorih. Naj navedemo za primer izgovorjavo samoglasnika *o* v nekaterih besedah, kakor ga izgovarjajo v Kranju in Skofji Loki: *na goró — na gora, v šovo — v šola, snop — snáp, ropot — rupát, žalost — žalast, sitnost — sitnast* itd. Nadalje so za Skofjeločane značilne še druge samoglasniške premene: *o* v nekaterih pozicijah prehaja tudi v *u* (*kurák* za knjižno *korak*), nepoudarjeni *e* prehaja v *i* (*pitéln* za knjižno *pe-*

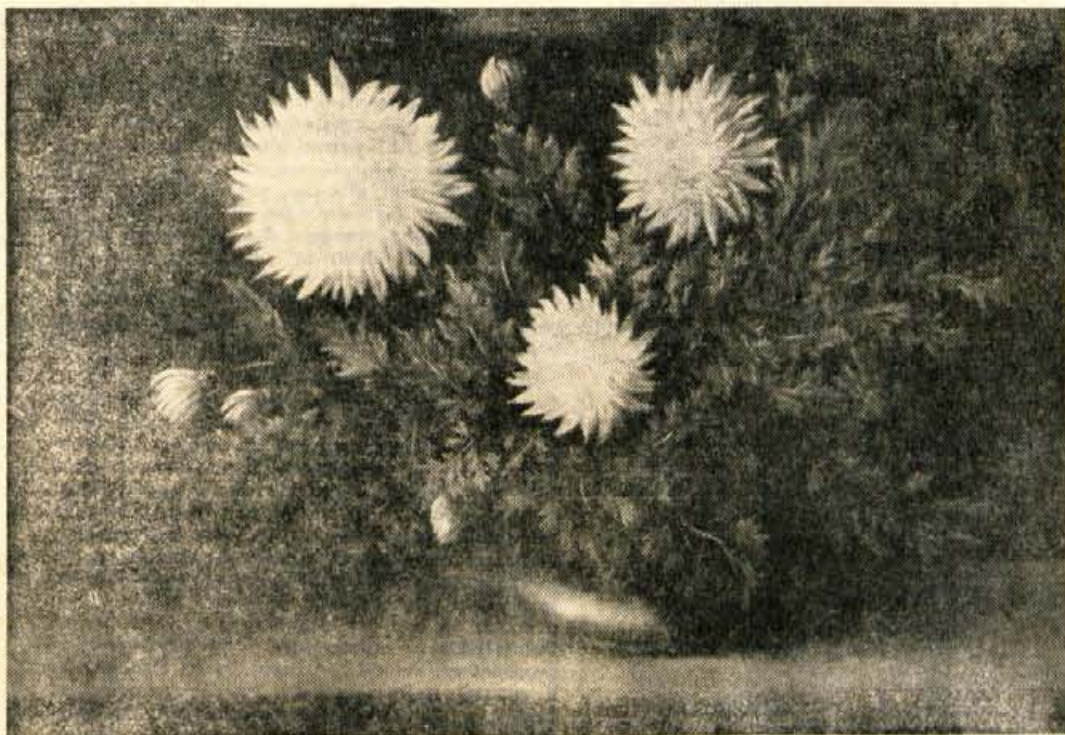
teléln), samoglasniški *i* prehaja v široki *ér* (*vért* za knjižno *vert*), tudi ozki poudarjeni *o* se podobro zožuje kot ozki poudarjeni *é* (*pót* za knjižno *pót*). Med soglasniškimi posebnostmi naj omenimo dejstvo, da Škofjeločan namesto zaporniškega *g* izgovarja priporniški *g*, ki se sliši skoraj kot *h*, kar je sicer značilno za vse rovtarske govore.

Govor v Poljanski dolini zaznamuje še več rovtarskih posebnosti, tudi akanja je v Poljanah že več, nemara najbolj značilno pa je za Poljanca naglašanje na prvem zlogu besede ali celo na predlogu pred besedo. Na primer: *dá-datk* za knjižno *do-dátek, pák-leknt* za knjižno *pok-lekniiti, grem ú Zir* za knjižno *grem v Zir* itd. Nasploh je za poljanski govor značilno melodično govorjenje s padajočo besedno intonacijo, zaradi česar Poljanca tako zlahka spoznamo.

Na koncu naj še na kratko pogledamo, kaj je z gorenjskimi dialekti danes in kakšna usoda se jim obeta za naprej. Že na začetku našega razpravljanja smo ugotovili, da so jezikovno razcepljenost povzročile sile, ki smo jih imenovali sredobežne ali centrifugalne sile. V modernem času pa opažamo, da na dialekte čedalje močneje delujejo še druge sile, ki povzročajo združevanje jezika; te sile imenujemo sredotežne ali centripetalne sile. Sem spadajo šole, kulturne institucije, kot so gledališča in druge kulturniške organizacije, nadalje razna komunikacijska sredstva kot radio, televizija, časopisje itd. Kaj se pravzaprav dogaja? Naš človek je v modernem času tesneje povezan z izklesanostjo knjižnega jezika, sliši ga vsak dan po radiu in drugod, na otroke močno vpliva tudi šola in tako se tudi vsakdanje govorjenje iz generacije v generacijo počasi približuje knjižni izgovorjavi ali pa se vsaj pod vplivom te izgovorjave dalje razvija. Dialektične posebnosti počasi izginjajo, in sicer najhitreje v kulturnih centrih, medtem ko je v odročnih krajih ta proces dosti počasnejši. Že danes lahko opazimo, da mladi ljudje na Gorenjskem že nekoliko drugače govorijo kot njihovi starši.

Njihov govor ne vsebuje več toliko izvornih narečnih prvih kot govor njihovih prednikov. To je seveda nujen proces, ki ga prinaša s seboj moderna doba. S tem pa še ni rečeno, da bi gorenjski dialekt kdaj v naslednjih generacijah izginil oziroma se izenačil s knjižnim jezikom. Nasprotno, razvijal se bo naprej, vendar pod večjim vplivom knjižne izgovorjave, bo pa v tem razvoju najbrž čedalje bolj opuščal svoje starinske posebnosti.

Jože Sifrer

Ivan Gluhododov: Rože

(Nadaljevanje s 1. strani)

umetnosti in umetnostno zgodovinski predmet. Po sodbi, ki meni, da so te predmete znamenja ustvarjali vedno nadarjeni posamezniki ali točneje: ljudski umetniki, bi to držalo. Toda podroben pregled razstavljenega gradiva je pokazal prav zanimivo gradacijo kvalitete, ki bi jo mogli razvrstiti na več stopenj: od znamenj, ki so bila izdelana z večšo roko podobarja, vsekakor čista ene izmed številnih podobarskih delavnic, do kvalitetnejših znamenj, ki so izžarevala navezanost na stilsko opredeljenost in navezanost na baročna izročila. Ti dve kategoriji sta se močno vzpenjali na vrh kvalitete, medtem ko preostali dve kvalitetni kategoriji predstavljajo dela, ki bi jim ob bok mogli postaviti kvaliteto na primer panjskih končnic — torej tisto tipično ljudsko umetnostno kvaliteto, ki pa je seveda samo hipotetična — in pa povsem diletantske stvaritve. Vse zapisane kategorije pa vsebujejo več ali manj (nekatero, predvsem diletantska dela, skoraj nič) tiste zunajkategorijske ocene, ki jih tudi danes običujemo pri naivnih slikarjih.

V svoji knjigi je dr. Kelemen sicer razvrstil naivne slikarje v nekaj kategorij, od katerih je ruralni amaterizem vsekakor tista, ki ji pripadajo tudi žirovski slikarji. Zato tudi s te strani ne bomo pregledovali in klasificirali samorastnikov, ampak bomo za zdaj vzeli v precep njihov značaj, ki je verjetno tudi dokaj važna komponenta pri njihovem ustvarjanju. Končno pa bomo morali nekoč tudi izdelati skupen pregled tvarine, ki vsebuje medij naivnega v ljudski umetnosti in v sodobni naivni likovni tvornosti. Ne zapišem samorastniški, kajti to je danes že zopet širok pojem, ki lahko vsebuje vse stopnje od resnično naivnih slikarjev do amaterjev, skratka, ime zajema slikarje brez šolske kvalifikacije, torej slikarje laične in kiparje, ki pa jih ne omenjamo, ker bi morali sicer pisati o naivnih umetnikih, o umetnikih samorastnikih, toda taka kvalifikacija je brez dvoma preuranjena. Ob tretjem taboru slovenskih likovnih samorastnikov v Trebnjem je zapisal Matija Murko (Kommunist, 21. avg. 1970): »Sama izbira nazivov po svoje označuje pristnost priveditve. Namesto naivcev — samorastniki, namesto simpozija — tabor; kot da bi se želeli priveditvi izogniti vedno znova se ponavljajočim razpravam, ki še zdaleč niso brez pomena, o samem bistvu naivnega likovnega ustvarjanja. Fenomen ostaja še vedno navzoč in opredeljen, ki izhaja iz novega naziva in temelji na različici med strokovno izobrazbo akademskega slikarja in kiparja ter samorastništvom »naivca«, verjetno ni celovit odgovor na vprašanje, gotovo pa mu je blizu.« Res je, toda z novim nazivom nismo prav nič bliže, kot smo bili prej, ko smo še uporabljali naziv »naiven«. Kajti samorastnik ali samouk je približno enak naziv, samo da ne vsebuje samo-

rastnik tistega, kar ima samouk: to pa je, da se je samouk nečesa sam naučil, samorastnik pa je samo sam zrasel, in šele ko pomisliš na likovno rast, je samorastnik dober. Murko razglablja naprej, da samorastništvo očitno samo po sebi ne pomeni tudi diletantstva. Morda pa je prav v tem bistvo samorastništva, ki si je tako postavilo mejo proti sosedu samouku. Samorastniški tabor si je s strokovnimi žirijami torej omogočil svoj obstoj in se ogradil pred diletanti, ki pa lahko taborijo pri samoukih in amaterjih. In smo tako rekoč zopet tam, kjer smo bili: naivno, laično, samorastniško, amatersko, diletantsko, samouško likovno udejstvovanje. Koliko je vendar nazivov in koliko dela, da bomo mogli vse to razlikovati! In zapisali smo tudi amaterska likovna dejavnost. Po Slovarju tujk (France Verbič: Slovar tujk, CZ, Ljubljana, 1968) je amater ljubitelj česa, kdor se s čim — umetnostjo, športom, ipd. — ukvarja iz ljubezni, nepoklicno (naspr. profesionalce). Se enkrat bi lahko ponovil: in zopet smo tam, kjer smo bili, če bi ne bila oznaka amater v likovni umetnosti nekoliko drugačna. Kajti s tem nazivom označujemo slikarje in kiparje, ki se iz ljubezni — to drži — ukvarjajo s slikarstvom ali kiparstvom predvsem poleg svojega osnovnega poklica, niso pa naivci, pač pa v svojem likovnem prizadevanju slede bolj ali manj sodobnim ali pa polpreteklim umetnostnim tokom. Poleg tega prinaša likovni amaterizem kot resnično ljubiteljsko razmerje do kulturne ustvarjalnosti danes protitež poplavi naivnega in primitivnega »umetništva« in vse prepogosteje tudi bolj menažerskega »uveljavljanja« vse bolj uveljavljajočemu se snobizmu. Zato tudi cenim dolgoletne napore članov amaterske skupine DOLIK na Jesenicah, ki se po svoje ukvarjajo z likovno dejavnostjo z vero in ljubeznijo v svoje poslanstvo. Skromni in tihi so pravo nasprotje razkričanim naivcem, »katerih dela so praktično že postala blago, ki tekmuje z zlatom kot menjalno sredstvo. Trgovci z umetninami imajo danes prav tako kot banke svoje podružnice in agente v vsakem večjem mestu zahodnega sveta. Da bi bila kos zahtevam mednarodnega umetnostnega trga, se mora umetnost zdaj ravnati po mednarodnih metodah spodbujanja in razdeljevanja. Najrazličnejša množična občila, kot so tisk, umetnostne knjige, ilustrirani časopisi in televizija, podajajo umetnikom, njihovim trgovcem z umetninami ali občinstvu zadnje novice o tej ali oni spremeni v modi ali vrednotenju«. (Citat je vzet iz govora Internacionalizem v svetovni umetnosti, ki ga je imel na kulturnem kongresu v Havani 1968 sloveči umetnostni kritik H. Read. Prevod je objavila revija Prostor in čas, 1969, leto 1, št. 5/6.) H. Read je sicer govoril o tako imenovani »visoki umetnosti«, toda naša naivna smer je v veliki meri ubrala prav iste poti. Dr. Kelemen trdi, da deluje naivni umetnik zunaj danega zgodovinskega okvira, spontano in izvorno, kot zasebnik, zato tudi v absolutno posamičnem stilu dela naivne umetnosti govore o samem bivanju umetnika med stvarmi in o njihovem pomenu za človeka. Kot tak bi moral biti naivce absolutno izoliran, da bi mogel izpovedovati povsem svojsko pomen stvari okoli sebe, skratka, moral bi biti nerazgledan v umetnostnem svetu. Temu pa ni tako, kajti naši naivci presneto dobro poznajo umetniška dela preteklosti in sedanosti in se celo zgledujejo pri njih ter se okoriščajo z njimi in z vsemi množičnimi občili na tak način, ki jim najbolj prija in jim koristi v prikazovanju njihove »enkratnosti in izvornosti«.

S teoretičnimi deli, ki so nam zdaj na voljo, moremo klasificirati to pisano združbo samorastnikov ali samoukov v dokaj natančno določene vrste. Kljub temu pa ne moremo odgovoriti s temi danimi elementi še vedno ne na tisto vprašanje, ki si ga vedno znova zapisujemo: zakaj je prav v našem času nastopila s tako nezadržnim prodorom naivna likovna dejavnost, ta fenomen, za katerega vemo končno le to, da je fenomen. Vsako ugibanje in razpravljanje pa je povsem odveč, kakor je tudi odvečno teoretiziranje ob črti, na katero smo namreč vse od ljubiteljskega amaterizma, naivno izpovedne preprostosti do diletantizma, če ne pritegnemo k presoji najosnovnejšega merilnega principa: kvalitete. Prav kvaliteta pa nam pomaga ločevati zrno od plev ne samo med naivci, ampak tudi med šolanimi slikarji!

Marjan Jereb: Kovač

Že prej sem omenil, da bom skušal osvetliti likovnike tudi z njihove značajske strani. Prav ob kvaliteti in značaju pa se ponovno srečujemo z naravnost presenetljivo sorodnostjo ali kako bi temu dejstvu rekli. Navadno pri teh dveh komponentah sploh ne najdemo pravega razmerja in srečujemo »genije«, ki slabo slikajo, ter diletante, ki se štejejo med genije. Na drugi strani pa so skromni ustvarjalci s trezno presojo lastnih del, ki se zavedajo, da so samo delček velike množice slikarjev in kiparjev, skratka velike množice likovnih ustvarjalcev — in zanimivo, ti, ki niso nikdar sebe precejevali, slikajo dobro. Ob teh se pojavljajo še določene fine bohemo, trpečih »narodovih sinov«, ki jim »družba ne da kruha in še manj jih razume v njihovi veliki bolečini«. To je skupina, ob kateri bi lahko odprli še nov klasifikacijski predal, na katerem bi pisalo: »Malarji.« Samozvani in vase zagledani bohemi cankarjanskega ali drugega tipa, ki jih še mnogo hodi po naši deželi in jim je prav bohemstvo edino spridevalo, s katerim opozarjajo nase, zaradi bohemstva in žalosti, ki jih baje tare, ter bolečine, ki jo baje občutijo v redkih trenutkih, kadar slikajo, zahtevajo zase razumevanje, usmiljenje in: še so, sicer redki, ki vas oskubajo tudi za kak dinar... vse je prav tako inscenirano, da moramo pomisliti na Groharjev primer, pač na tisti primer, ki je občinstvu najbolj znan — in navsezadnje smo prisiljeni, pritrjeni v nekaj, česar v normalnih okoliščinah ne bi storili nikdar: pomislimo na Groharja (ali na koga drugega, saj zdaj je vseeno, Slovenci imamo mnogo podobnih) in ju primerjamo ter se navsezadnje zbojimo, zdvojmimo nad seboj in se ustrašimo, da ne bomo sokrivci, ki nas bo zgodovina pestila tako, kot mi zdaj obsojamo tiste, ki niso hoteli pomagati Groharju (in toliko drugim). Še težja pa je odločitev galerista, ki navsezadnje že iz usmiljenja odda prostor, ne da bi mogel obstati na normal, ki jih narekuje kvaliteta razstavljenih del.

SNOVANJA — posebno kulturno rubriko GLASA ureja uredniški odbor Kluba kulturnih delavcev v Kranju: Milan Batista, Dušan Ogrizek, Bojan Pisk, Stanko Šimenc, Albin Učakar, Crtomir Zorec in Olga Zupan. Odgovorni urednik Bojan Pisk. Lektor Stanko Šimenc

Anton Plemelej: Posoda s sadjem